

משה בראש

מקריאה לכתיבה "ואינו רשאי לכתוב אלא אם כן יודע לקרות"

בעקבות ההלכה במסכת סופרים (א, יב): "ואינו רשאי לכתוב אלא אם כן יודע לקרות", מרחיב המחבר את הרעיון וקובע כי מי שאינו יודע לקרוא אינו יכול לכתוב כתיבה ראויה, לפי שאין לו דיי כלים לכתיבה טובה. מי שיודע לקרוא כהלכה, יש לו נקודת זינוק מצוינת לרכוש יכולת כתיבה מפותחת ומסוגלות לממש אותה. לפיכך יש ללמד את תלמידינו קריאה נכונה שיש עמה הבנה טובה של הטקסט. בכיתות היסוד, ולא רק בהן, צריכים מורי המקצועות שיש בהם לימוד של טקסטים, להשקיע מאמץ גדול בהוראת הקריאה הנכונה והמטופחת. להדגמת הרעיון המחבר מביא שני תרגילים בהוראת קריאה.

הערת מבוא

1. אפשר לעמוד על לשונו של אדם ולאפיין אותה בכל אחד משלושת גילוייה העיקריים: כשהוא מדבר, כשהוא קורא וכשהוא כותב. בגילוי הראשון, הדיבור, יש לעתים קרובות, או כמעט תמיד, קו ברור של ספונטניות. גם מי שמודע לחוקי לשון מוקפדים, כשהוא מדבר לא תמיד תישמע לשונו כבנויה על פי חוקי הלשון, שכן בדיבור פועלים הרבה גורמים אחרים שמכתיבים את אופיו, כגון הנושא שעליו מדברים,

* הדברים המובאים בזה נישאו כהרצאה במושב שעסק בהוראת העברית בכינוס הבינלאומי השישי לחינוך יהודי, שהתקיים באוניברסיטת בראילן ברמתגן בכ' בטבת תשע"א (27 בדצמבר 2010). הדברים מוצעים כאן בניסוחם בהרצאה היא. מעט מהדברים שנאמרו בגוף ההרצאה הורדו כאן להערות השוליים. (מקצת מהדברים עלו בהרצאה אחרת, שנשאתי בפני מורים ומורי מדרום אמריקה, בימי עיון שהתקיימו ב"במת החינוך היהודי" בבואנוס איירס ב"ג באדר ראשון תשע"א [17 בפברואר 2011]).

מי שמדברים אליו, מצב רוחו של הדובר וגורמים נוספים. פעמים הרבה שדיבורו של אדם מקוטע, בנוי מיחידות תחביריות קצרות ולא שלמות, והיגדיו רצופים משפטים מסורגים זה בזה. ולא פעם כוונת הדובר אינה ברורה לשומע. ויש עוד היבטים נוספים שחוקרי לשונות מדוברות העמידו עליהם.¹ לא אבוא לעסוק כאן כלל בגילוי הזה של הלשון. פניי כאן ועכשיו מופנים אל הקריאה ואל הכתיבה.

על לימוד הכתיבה

2. אתחיל בכתיבה. מובן, שאין להתעלם מצדדים ספונטניים שמשתקפים גם בכתיבתו של אדם, אבל לא בהם אני בא להתמקד. בקרב עמי התרבות כתיבה היא מיומנות נרכשת ומטופחת בקפידה במשך תקופה ארוכה. חינוך אמתי וסדיר לכתיבה ראויה נמשך שנים לא מעטות. מתחילים בהוראת הכתיבה בשלבי הלימוד המוקדמים ביותר, כבר בכיתה א ולעתים אף לפנייה. לאחר שאדם לומד לקרוא, ופעמים הרבה תוך כדי לימוד הקריאה, הן של ילד בבית הספר היסודי, הן של מבוגר הלומד שפה זרה או של מבוגר נעדר השכלה פורמלית.² הלומד לקרוא בפעם הראשונה בחייו, הוא לומד גם לכתוב. אכן בשלבי הלימוד הראשונים לימוד הכתיבה צועד ביחד עם לימוד הקריאה; שתי המיומנויות אחוזות זו בזו ושלובות זו בזו.

1 הרבה ממה שנאמר פה במילים אחדות מוצא את ביטויו בספר מקיף העוסק בעברית המדוברת שהופיע לאחרונה (הכוונה לספרה של אסתר בורורכובסקי בראבא, העברית המדוברת – פרקים במחקרה, בתחבירה ובדרכי הבעתה, ירושלים תש"ע).

2 אני מעדיף להשתמש בתואר "נעדר השכלה פורמלית" ולא במונח "אנאלפבית", המעליב ומנחית הרבה אנשים ונשים בעלי השכלה ונושאי תרבות שקיבלו נכסי רוח בעל פה והמשיכו להעבירם בעל פה לבני הדורות שאחריהם. הלא דבר הוא שנשים רבות שלא למדו מעולם בבית ספר או ב"חדר" מכירות מאות ואלפי פתגמים, ויודעות לעשות בהם שימוש ברגע הנכון ובנסיבות המתאימות. הן גם יודעות לשיר, ושרות שירים רבים – מהם מחרוזות קצרות ומהם שירות ארוכות – אף יודעות הן גם לפרש את משמעות מיליהם וגם לדבר על תכניהם. אני יכול לציין כדוגמה אחת את העובדה שהרבה מילים עתיקות שאינן משמשות בערבית המדוברת במגרב נשמרו בתרגומי המקרא בערבית היהודית בלהגים המקומיים. עמדתני על פירושן לדיוקן בעזרת נשים שהכירו את המילים האלה מתוך הפתגמים והשירים שהן ידעו.

3. רק מי שזכה להוראה טובה של שתי המיומנויות נחשב קורא ראוי וכותב ראוי כאחד. צריך לומר, כמובן, שלא הרי זו כהרי זו. לימוד הקריאה הוא על פי רוב תהליך קצר יותר – בכל אופן כך אמרו לנו ויאמרו לנו רוב המורים – ואכן לכאורה רבים משלימים את לימוד הקריאה בכיתות הראשונות של החינוך היסודי.³ לעומת זאת לימוד הכתיבה הוא תהליך ארוך וממושך – ויש מי שיאמר שהוא תהליך אין סופי. כל מי שלימדו אותו, או לימד את עצמו, לכתוב, יודע שאין גבול לשיפור רמת הלשון הנכתבת, שכן המשימות הלימודיות בכתיבה הן רבות עד מאוד.

4. לא אזכיר כאן אלא כמה מעיקרי המטלות המונחות על כתפיו של כל מי שבא לכתוב. הכותב טקסט ראוי נדרשת ממנו שליטה בכתיב נכון, ידיעה טובה של הדקדוק לענפיו השונים, ובמיוחד הכרה טובה של תצורת המילים, וידיעה טובה בתחביר המשפטים, כלומר בקיאות בדרכי ההצעה של דבריו. פעמים שהוא מבקש להתבטא במשפטים פשוטים, ופעמים שהוא מעדיף לכתוב משפטים ארוכים – מחוברים או מורכבים. וכמובן, הוא צריך להשתמש בפיסוק מתאים ונכון. ולא מניתי כאן אלא ראשי דברים. אנחנו יודעים כי טיפוח של מידת הבהירות בטקסט הנכתב, ידיעה טובה של דרכי ההצגה של הדברים הנכתבים ושימוש נכון באמצעי הטיעון ובדרכי ההנמקה – אין להם שיעור.

3 זוכר אני שבסוף שנות החמישים ובראשית שנות השישים של המאה העשרים, הציעו למורות בכיתה א שתי שיטות נבדלות – כמעט מקוטבות – ללימוד הקריאה. השיטות הללו שנתגבשו בידי שתי מורות מוכשרות: דבורה לבנון ושרה סמילנסקי. עקבתי אחרי השיטות של שתיהן בעשיתי במערכת החינוך באשקלון כמורה בבית הספר על שם שמחה אסף. שתיהן טענו כי בתוך חודשים מעטים יהיו כל התלמידים יודעי קריאה משובחת, ממש קריינים מדופלמים. לא עקבתי אחרי הבדיקות שבחנו את מידת הצלחתה של כל אחת מהשיטות. מכל מקום, כבר אז ידעתי מה שאני יודע כיום שיש להבדיל בין ידיעה מכנית של הקריאה לידיעה שיש עמה הבנת הנקרא. זו הקריאה שמקדמת את התלמידים בכל שבוע צעד נוסף בפיתוח הבנתן ובהרחבת ידיעותיהם. לא הייתי בטוח אז כהיום שמלמדות הקריאה מודעות תמיד להבחנה בין שתי רמות הידיעה ביכולת הקריאה.

5. קיים כמובן גם עניין אוצר המילים – היקפו, דיוקו, עושרו וגיוונו. מה יוכל אדם להביע אם אוצר המילים שלו דל? אבל גם מי שאוצר המילים שלו עשיר, פעמים שעושר זה שמור לו לרעתו. אצטט כאן סיפור שבחלקו אפוף אגדות, ואני שמעתיו רק מכלי שני. אבל לא הדיוק ההיסטורי שבו עיקר, אלא הלקח העולה ממנו הוא המסר האמתי שבו. זכור לטוב איש ההתיישבות ואיש העסקים יגאל הורביץ ז"ל, מי שהיה תקופה מסוימת שר האוצר. הוא האיש שצעק בימי המשבר הכלכלי החמור של שנות השמונים במאה שעברה: "משוגעים רדו מהגגות". אף שהיה בן הארץ והיה אדם בעל ערך, הורביץ היה דל לשון, כמעט עילג; שמעתי שאבא אבן אמר לו: "אדון הורביץ, אתה יודע בסך הכול חמש מאות מילים, אבל משתמש בסך הכול רק במאתיים מילים". שמעתי שהוא התעשת וענה לאבא אבן: "ואתה יודע עשרים אלף מילים ומשתמש בחמישים אלף מילים"⁴.

6. נשוב אל העיקר, הלקח מהסיפור הזה הוא כפול; דלות הלשון היא רעה חולה; מה יכול לומר או לכתוב אדם שאוצר מילותיו דל? ברור שדלות הלשון מעידה על היקף ידיעות דל, ואולי אפילו על דרכי מחשבה חלולים ונקובים. ולצד אחר אנו יודעים שיש אנשים שהולכים שבי אחרי ריבוי מלל, מעטרים את דבריהם במילים שאינן מתבקשות לדיבורם או לטקסט שהם מפיקים, ויש מהם שמזמנים לאכסניה אחת מילים שאינן יכולות לדור בכפיפה אחת, משל היו משוררים גדולים מביעי חידות ומושכי בעט צפוני סודות.⁵

4 דרך אגב נעשה עמו חסד ונזכיר ששמו הפרטי היה יגאל הורביץ, וכמעט כל מי שפנו אליו או קראו בשמו אמרו יגאל הורביץ. כמו אוזניי שמעתי ששאלו אותו: "מה שמך האמתי – יגאל או יגאל?", והוא ענה: "שמי יגאל אבל כולם משבשים את שמי, ואני אחריהם". יש מי שיאמר: מי שאינו מקפיד על הגיית שמו, כיצד יקפיד על טיפוח לשונו?

5 רק לאחרונה ראיתי את המשפט "הגאוני" הזה: "עם שחר ירדתי לבוסתן וראיתי שם אילן רב פאות מתנשא אלעל פום ממלל רברבן". יש כאן מילים וביטויים יפהפיים, מסלע איתן חוץבו; אבל יש לתהות ולשאול: מה אומר צירופם המוזר להיגד נטול כל משמעות!?

7. ואוסיף ואומר, כי בכל כתיבה מתבקשת גם הקפדה על הסגנון המתאים לְנושא – לא הרי כתיבה עניינית של מכתב או של מאמר בעיתון או של מאמר מדעי, שמתבקשים בה סגנון נעדר מליצות ואמירות ברורות ובהירות, היגדים מבוססים על נתונים בדוקים ומנומקים כהלכה וניסוח מדויק, כהרי כתיבה ספרותית שמתבקש בה סגנון מטופח ופיוטי, נמלץ ורצוף תסמיכים, אסוציאציות בעברית פשוטה. ואין צריך לומר כי מי שבא לכתוב שירה – ואני מתכוון לשירה באמת, ולא למה שחושבים כמה מאלה שרואים את עצמם משוררים בעל כורחנו, ומגבבים מילים ולשונות שאינם מצטרפים לשום מסר – קורץ מחומר מיוחד. הכותב שירה מקבל על עצמו כללי כתיבה נוספים, עושר לשוני אדיר ויכולת יצירה מיוחדת. בקיצור, משוררים הם מיטיבי ראות מיטיבי כתוב, אבל אלה אינם מושאי דיונו.

8. כללו של הדבר, כל מי שמתבטא בלשון מהלשונות בדיבור, בקריאה או בכתיבה – אם אינו עושה את הדבר לעצמו בחדרי חדרים ומדבר אל עצמו בהביטו אל המראה כדי ליהנות מדבריו, אלא מבקש לקיים תקשורת עם זולתו באחד משלושת גילוייה העיקריים של הלשון, ומצפה שיבינו את מה שהוא אומר או את מה שהוא קורא או את מה שהוא כותב, וגם מצפה שלשיחו עם בני אדם אחרים תהיינה תוצאות – דרושות לו הרבה מיומנויות. מכל שלושת הגילויים של הלשון, המיומנויות הללו מתבקשות ביתר שאת בכל שיח שבכתב.

על העברית של צעירי הדור

9. עד כאן הבעתי כמה עקרונות תאורטיים בקצירת האומר, מכאן ואילך אני בא אל העברית שלנו, אל העברית של הדור הזה, ובמיוחד אל לשונם של תלמידי בית הספר בכל חטיבותיו וגם אל העברית של תלמידי האוניברסיטאות. כמורה בכל שלבי החינוך עקבתי, ואני עוקב, אחרי כתיבתם של אלפי תלמידים מכל שכבות העם, והתוודעתי לרמת הכתיבה שלהם, ועל הלשון הזאת אני בא לדבר בקצרה.

10. הכול מלינים על העברית הנכתבת בידי צעירי הדור. באומרי "הכול", אני כולל מורים בכל המוסדות הנ"ל, וכן עיתונאים יודעי לשון, משכילים בני עלייה ההולכים ומתמעטים לצערנו הרב, ואפילו פוליטיקאים שלמדו

עברית וכותבים אותה להפליא, וכידוע יש גם מעטים כאלה. כל אלה משמיעים דברי ביקורת ואף דברי קינה בשל אי הנחת הניבטת ממעקב אחרי לשונם של הכותבים הצעירים. המתלוננים מכתירים את לשון הדור הצעיר בתארים מתארים שונים, כגון "לשון רזה" או "לשון דלה", כשעיקר ביקורתם ממוקדת באוצר המילים הדל והדהוי של הכותבים. ואנו שומעים גם דברי קטרוג חריפים על לשונם של הצעירים שהיא "לשון גדושת שיבושים", כשהמבקרים והמקטרגים מתכוונים לריבוי שגיאות הכתיב ולשיבושים בתורת ההגה ובתצורה. ויש שמי שמדבר על "לשון עילגים" דברו על פגמים בתחביר, בראותו כתיבה כמשפטים לא גמורים, דרכי הנמקה ודרכי טיעון פגומות ועלובות, פיסוק לא מוקפד ומוטעה ושאר מרעין בישין. אפשר לומר שהכול בוכים ומייללים ומקוננים ומתריסים ורוגנים ומקטרגים וכמעט מיואשים.

11. ומה מועיל הבכי הזה? והרי הוא סתם השמעת קינות מלומדה כהשמעת קינות בכל תשעה באב, שביום עשרה באב הן יורדות לעולם השכחה עם אכילת הפשר ושתיית היין למחרת עד לתשעה באב של השנה התוכפת.

12. דומה אני שכל העוסקים בעשייה בהקניית הלשון חייבים לבדוק ולחפש מה הם גורמי המצב הזה. רבים מסבירים בשכנוע גמור, שהיום מלמדים פחות לשון, ועל כן התוצאות עלובות. ודאי הוא שדברים אלה הם דברי אמת. אף שמעתי מי שמאשים את מורי הלשון שרבים מהם אינם ברמה הדרושה. המשמיעים טענות כאלה אינם מבינים שהקניית מיומנות לשונית אינה מוטלת על מורי הלשון דווקא. חובה זו מוטלת על כל המורים של כל המקצועות – אלה שהיום מכונים "עובדי הוראה" – מורי הספרות ומורי המקרא והמורים לתורה שבעל פה, וגם מורי ההיסטוריה ומורי המתמטיקה בכלל זה. ואפשר לצפות לזה גם ממורי מקצועות העזר – מוסיקה ואמנות ומה לא? אני הכרתי בימי נעוריי מורים של מקצועות אלו שהיו יודעי עברית טובה, ודיבורם וכתבתם היו מופת לתלמידיהם.

13. אם מותר לי לדבר על עצמי, אני מבקש לומר שמאחד המורים שלי לתנ"ך וממורה אחר לגמרא למדתי יותר עברית מאשר משני מורים שלי לספרות עברית וללשון עברית. ועיקר תרומתם של המורים שלי ללשון היה בתחום לימוד הניקוד, הדקדוק והתחביר. רק בבואי לאוניברסיטה פגשתי במיטיבי דְּבָר ובמשביחי פְּתוּב בין מוריי הבלשנים הגדולים.

14. צריך אני לומר שספק אם נמצא האדם שיכול לומר שיש בידו להצביע בדייקנות על כל הגורמים לְדִלּוּת הלשונית ולמצב העגום שבו נתונה ידיעת העברית בדורנו. אבל דומה אני שאפשר להצביע על גורם אחד חשוב, בשום אופן אינני אומר שזה הגורם היחידי, אבל לטעמי מדובר בגורם לא מבוטל שנוקו גדול.

15. הגורם שאני מבקש לדבר עליו כאן ועכשיו עמדתי עליו תוך מעקב ובדיקה מתמדת של ידיעת הלשון של כמה מאות תלמידים ומאות רבות של סטודנטים, מאז התחלתי ללמד לפני יובל שנים ויותר. על כן מותר אני להניח שיש בו מן האמת, ויש להעמידו בפרהסיה כאתגר למורים בכל אתר ואתר. אם לנקוט את לשון סוגיית הספרי בפרשת "סוטה", אוכל לומר: ודאי שמיעוט לימוד הלשון עוֹשֶׂה. אלא שלדעתי הזנחת אחד ממסלולי הלימוד היא אחד הגורמים העיקריים להרבה מהרעות החולות שנמנו ולא נמנו בחיפוש אחרי הבעיות בידיעה הרופסת של הלשון העברית כיום, הניבטת מדיבורם ומכתיבתם של תלמידים צעירים של סטודנטים במכללות ובאוניברסיטאות.

הקריאה הטובה היא הדרך לכתיבה הטובה

16. מצאתי הלכה מעניינת במסכת "סופרים", זו מסכת שאחד מנושאייה העיקריים הם הלכות כתיבת ספרי תורה. יש שם הלכה קצרה המנוסחת בחדות, ובה אני תומך את יתדותיי. וכך נאמר שם בפרק א, הלכה יב: "ואינו רשאי לכתוב אלא אם כן יודע לקרות". יושם נא לב לנאמר בהלכה הזאת בנחרצות – ידיעת הקריאה היא תנאי מוחלט להרשאה לכתוב ספר תורה.

17. אמת, זאת אמירה בתחום ההלכה, ואני לא בפסיקת הלכות אני בא לעסוק כאן. אני ממליץ להעביר את המסר העולה מההלכה הזאת למעשה הכתיבה, כל כתיבה באשר היא. דיי לנו שננקוט לשון מתונה יותר: לשון של המלצה, ונבוא לאמץ המלצה שאינה נוקטת לשון פסיקה הלכתית. מבקש אני לומר בצורה ברורה, כי מי שאינו יודע לקרוא אינו יכול לכתוב כתיבה ראויה, לפי שאין לו דיי כלים לכתיבה טובה. ברור כי אינני מתכוון לידיעה מכנית של הקריאה, אלא לקריאה שניבטת ממנה הבנה אמתית של הנקרא.

18. במעקב רב שנים אחרי מיטיבי כתוב, ראיתי שרובם ככולם מיטיבי קרוא. על קריאתם במקרא נאמר "ויקראו בספר [...] ויבינו במקרא" (נחמיה ח, ח). מי שמיטיב לקרוא כהלכה, עושה את הטקסט מובן לשומעיו; כלומר קריאתו יש בה גם פירוש של הטקסט הנקרא למאזינים בידי קוראו. אין צריך לומר שבדבריי אני מתכוון לקריאתו של כל טקסט באשר הוא – בפרוזה או בשירה. יודעי קרוא – קריאתם מפרשת לשומע את מה שהם קוראים. במעקב רב שנים מצאתי שקוראים כאלה – אולי לא כולם אבל רובם הגדול – כתיבתם טובה ורהוטה. וגם אם אין בה תמיד עושר לשוני, היא אינה לשון עילגים.

19. לצד שני מי שקריאתם רופסת, ההגיים הנשמעים מפיהם מעומעמים ולא ברורים. במיוחד לוקה תצורת המילים שלהם. התחביר פגום ומבולבל, ההנגנה אינה ברורה דיה, הפיסוק מעורפל ואפילו משובש. השומע אינו יודע אם הם משמיעים משפט חיווי או משפט שאֵלה, אם הם מפיקים מפיהם היגד של תמיהה או מבע של קריאה. אתה תוהה אם הם משמיעים משפטי נימוק ומשפטי תנאי או צירוף לא ברור של משפטים. על כן אין להתפלא שרבים מהם כתיבתם רופפת ורופסת, לקויה וגדושת שיבושים. והשומע אותם אינו יכול לעמוד על כוונת דבריהם לדיוקה. פעמים שאתה תוהה אם כוונת הדברים ברורה להם עצמם.

20. ידיעה מכנית של הקריאה אינה ראויה להיקרא ידיעת הקריאה. קריאה ראויה אינה רק הפקת הגיים, היא גם פיסוק נכון, הטעמה ראויה של המילים והנגנה מתאימה בכל מקום במשפט; בקריאה טובה הקורא יודע

מתי להנמיך את קולו ומתי להגביהו. גם משפט שאלה שאין בו מילת שאלה נשמע בפי יודעי קרוא כמשפט שאלה, אם הקורא יודע לקרוא את הטקסט כהלכה. בקריאה נכונה אתה שומע אם מפרטים לך דברים, או מציגים לך היגד מורכב שיש בו טיעון ונימוקים. קריאה נכונה מעידה שהקורא מבין את הדברים שהוא משמיע, והמאזין עשוי לקלוט היטב את מה שהוא שומע. לטעמי ולעניות דעתי, מי שיודע לקרוא כהלכה, יש לו נקודת זינוק מצוינת לרכוש יכולת כתיבה מפותחת ומסוגלות לממש אותה.

21. לאור כל זאת, אני בא להמליץ לפני מי שממונה על הוראת העברית – מפקחים וכותבי תכניות, ומעל לכול המורים הנושאים בעול יום ויום ושנה שנה, והם הם העוסקים באמת במה שנקרא "מלאכת שמים" – אני ממליץ בפניהם לרכז מאמץ בכל שלבי ההוראה בהנחלת קריאה נכונה ומטופחת. לפי טעמי, בכיתות היסוד, ולא רק בהן, צריך לבקש ממורי המקצועות השונים שיש בהם לימוד של טקסטים, להשקיע מאמץ גדול בהוראת הקריאה הנכונה והמטופחת.

כיצד תטופח הקריאה?

22. למען ה' אל נתחיל מהטקסטים השיריים – כגון פרשיות המופת כמו "ברכת יעקב" ו"שירת הים" ו"שירת האזינו" ו"שירת דבורה" ו"תפילת חנה" ו"קנת דוד על שאול ויהונתן". טקסטים אלה – מילותיהם נדירות ותחבירם אינו רגיל, ועל כן הבנתם דורשת מאמץ לימודי יסודי. הוראתם ותרגול הקריאה בהם צריכים לבוא בשלב מתקדם לאחר רכישת מיומנות קריאה בטקסטים מסובכים פחות, ורק לאחר לימוד מוקפד שלהם – של מילותיהם המיוחדות ושל תכניהם המפורשים יותר והמפורשים פחות. איך ידע אדם לקרוא טקסט המערים עליו קשיים רבים שלא סולקו בתחילה?

23. אני סבור שבשלבם הראשונים יש להציע לתלמידינו קטעי פרוזה לקריאה בקול רם ולקריאה בצוותא. חשיבות הקריאה בקול – כשאדם משמיע לאזנו ולאוזניהם של אחרים את מה שהוא קורא – שכרה בצדה. ואל יהא הטקסט הנקרא ארוך מדיי. בד בבד עם הקריאה של הטקסט נעמיד את התלמידים על כל מה שיש בו. נתחיל בקריאה טובה של הטקסט בידי

המורה; אחר כך נבוא לברר את פירושה ואת עניינם של מילים ושל צורות ומבנים תחביריים הבאים בו; ולאחר שהתלמידים עמדו על תוכנו והבינו אותו היטב, תעבור הכיתה לתרגול הקריאה בידי מספר תלמידים. חשוב לעמוד על כל משפט תוך הקפדה על פיסוק נכון בשעת הקריאה. אפשר לבקש אחר כך מתלמידים תרגילים שונים בעקבות הקטע שנלמד. וכל אחד מהם יעסוק במה שלבו חפץ. אחד יכול לכתוב את הקטע הנקרא במילים שלו, אחר יכול לכתוב קטע דומה תוך בחירה בנושא אחר, ויש גם אפשרויות נוספות. וכל מה שכתב קטע יקרא אותו בפני הכיתה.

24. כדי שדבריי לא יישארו תלויים באוויר כאבר מדולדל, אביא שתי דוגמאות של טקסטים. את הראשון תרגלתי עם תלמידים צעירים בבית הספר היסודי לפני שנים הרבה, ואת השני תרגלתי לאחרונה עם מעט תלמידים מהמקורבים אליי.

קטע א: בראשית לז, ג-יא⁶

3. וישאל אהב את יוסף מכל בניו, כי בן זקונים הוא לו; ועשה לו כתונת פסים. 4. ויראו אחיו, כי אותו אהב אביהם מכל אחיו, וישנאו אותו; ולא יכלו דברו לשלום. 5. ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו; ויוסיפו עוד שנאו אותו. 6. ויאמר אליהם: "שמעו נא החלום הזה, אשר חלמתי. 7. הנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה, והנה קמה אלומתי וגם נצבה; והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחוינה לאלומתי" 8. ויאמרו לו אחיו: "המלוך תמלוך עלינו, אם משול תמשול בנו?"; ויוסיפו עוד שנאו אותו על חלומותיו ועל דבריו. 9. ויחלום עוד חלום אחר, ויספר אותו לאחיו; ויאמר: "הנה חלמתי חלום עוד, והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי". 10. ויספר אל אביו ואל אחיו, ויגער בו אביו ויאמר לו: "מה החלום הזה אשר חלמתי! הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה?". 11. ויקנאו בו אָחָיו, ואביו שמר את הדבר.

25. אחרי שהקטע נקרא בידי המורה ובידי שני תלמידים בכיתה עמדנו על כמה וכמה עניינים באוצר המילים ובצירופים; למדנו את פירושיהם, בכלל

זה היו המילים והביטויים האלה: בן זקונים, כתונת פסים, מאלמים, אלומה ואלומים, תסובינה, שמר את הדבר. עמדנו גם על מבני תחביר ועיינו בהם, עמדנו על משפטים שיש בהם אמירה כוללת (בפסוק 6) ומשפטים שיש בהם אמירה מפורשת ומפורטת (פסוק 7), עסקנו במשפטי שאלהתמיהה (המצויים בפסוקים 8, 10). דיברנו על משפטי סיבה והנמקה (כגון הפסוקית השנייה בפסוק 3) ועוד. ואין כאן אלא הדגמה קצרה.

26. קטע ב: פסקה מתוך עיתון שלשונו מטופחת

למה פרצה השרפה בכרמל [בחורף תשע"א]?

יש אומרים: מעשה הצתה בזדון הוא שגרם לשרפה הנוראה; ויש אומרים: היא הייתה פרי של סתם רשלנות. בנוסף לשאלה הזאת, יש שאלות נוספות מטרידות ביותר. למשל איך מדינה הנתונה בסכנה של פגיעות ביטחוניות אינה ערוכה לטיפול מיידי בהשתלטות על שרפות? מדוע מי שבידם הכוח להחליט אינם מבינים שבהוצאות המדינה למען הכלל יש לקבוע סדרי עדיפויות? ההזנחה הזאת מתבטאת גם בדרך הטיפול בתאונות הדרכים; הכול מקבלים אותן כאילו הן גזרה משמיים שאין כוח בעולם שיבטלה, או מס חובה שיש לשלם לתנועת כלי הרכב בדרכי הארץ. החשש הגדול מכול, הוא שכעבור זמן קצר תישכח הפורענות הזאת, שנטלה את חייהם של עשרות אנשים. העיתונות תעסוק בסיפורי רכילות ותשכח את העיקר.

27. גם בקטע ב יש מילים וביטויים ומבנים שהמורה צריך להסבירם ולפרשם, הדבר ייעשה בהתאם לרמת הכיתה. העיסוק בקטע צריך להיעשות בכמה שלבים: בתחילה יש לקרוא את הקטע קריאה ראויה בידי המורה ובידי תלמידים יודעי קרוא באמת. אחר כך יבוא העיסוק בביאור מה שטעון ביאור באוצר המילים. לאחר מכן יישלפו משפטים שונים מהקטע, והמורה בשיתוף התלמידים יעמוד על מבניהם. ולבסוף יבוא תרגול של כתיבה של משפטים דומים. ומה שייכתב בידי התלמידים ייקרא בידיהם ובידי חבריהם.

28. בקיצור, כל אחד משני הקטעים הנ"ל – וקטעים אחרים שהמורה יקרא עם תלמידיו כמתבקש מהמקצוע שהוא מלמד – עשוי לספק שורה של ענייני לשון משולבים בענייני תוכן שיש לענות בהם. מורה טוב יקפיד

תחילה על קריאה מדויקת ועל פיסוק נכון. יטפל בקצרה בפירושו של מילים שאינן מוכרות. יעמוד על סוגי המשפטים ויתרגל בעל פה או בכתב חיבור של משפטים כיוצא בהם. הכול כמידת התקדמותם וכיכולת הבנתם של תלמידי הכיתה. ואל ילך המורה שבי אחרי שניים או שלושה תלמידים מצטיינים בלבד. ידיעת הקריאה היא מיומנות שיש להקנות לכל התלמידים, ולמזער לרובם. לדעתי, בדרך זו הוא עשוי ללמד אותם צעד אחר צעד גם כתיבה ראויה ומטופחת. מורה שיעסוק בדבר הזה במשך מספר שיעורים רצוף בתקופה לא ארוכה כל כך, כשהוא מקפיד היטב על הבנת הטקסט ועל קריאתו הנכונה ישיג הישגים טובים בתוך זמן קצר. אני מאמין שבהליכה נכונה בדרך זו הוא יפתח אצל התלמידים את התודעה לקריאה נכונה, וזו גם תוביל לכתבה טובה.

דברי סיכום וחתימה

29. אני רואה להדגיש שאינני מבקש לעסוק כאן בתכנון דידקטי של מהלכי שיעורים. בתחום הזה מצויים מומחים רבים, ואינם זקוקים לעצותיי. כל שבאתי להשמיע הוא את העיקרון שיש ללמד היטב את תלמידינו לקרוא נכונה, קריאה שיש עמה הבנה טובה של הטקסט שהם קוראים. אין להסתפק רק בידיעה מכנית של הקריאה. במשפט אחד: אם חפצים אנחנו לגדל משכילים יודעי ספר ויודעי כתוב, עלינו לשקוד על הוראת אמת של הקריאה. את הדרכים המעשיות אני משאיר למומחים לדידקטיקה.

30. אינני יודע אם דבריי משכנעים את השומע או את הקורא. אבל אני זוכר היטב ומשנן לעצמי תמיד את הכלל: לעולם לא ישכנע אדם את אחרים, אם אינו משוכנע בעצמו במה שהוא אומר. האמינו לי שאני משוכנע במסלול הזה, לפי שגיבשתי אותו לאחר ניסיון רב שנים. לא מעט תלמידים ראו ברכה בהבינם שקריאה טובה מועילה ללמוד כתיבה כהלכה. והריני שב אל

תחילת דבריי, איני אומר שזו כל התורה כולה על רגל אחת, אבל זו דרך
שראוי ללכת גם בה בהוראת הלשון, השומע ישמע והבוחר יבחר.⁷

7 שמחתי מאוד שמאז נשאתי את הדברים האלה, קיבלתי כמה עשרות תגובות מאנשי
חינוך וממורים באוניברסיטאות וגם ממורים במערכת החינוך, שדבריי נתקבלו על
דעתם. לרבים מהם הזכרתי שכבר הקדמונים מנסחי ההלכה הנזכרת ממסכת סופרים
(ראו לעיל ב-16§) הובילונו אל הכיוון הזה. כל שאני אמרתי נמצאתי מכוון לדעת
גדולי הדורות.

